

УДК 331.556

DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V42(2023)-05

Гаман Г. В., кандидат економічних наук, доцент, Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0224-4204

e-mail: haman.hv@knuba.edu.ua

Вплив міграційних процесів на будівельну галузь України

Анотація. Міграційні процеси є важливою та об'єктивною складовою історичного розвитку світової економіки, проте через війну розв'язану росією, це явище набуло загрозливого рівня для України. Причини очевидні: відтік працездатного населення, релокація бізнесу за межі країни та зниження потужності, незаконне вивезення природних ресурсів. Значних руйнувань зазнала й будівельна галузь, яка втратила частково сировинну базу, виробництва або опинилися перед необхідністю пошуку нових ресурсів та ринків збуту, частина працівників пішла на фронт, а інша виїхала. Розкриті поняття «міграція» як процес, пов'язаний з людиною та її життєдіяльністю, зокрема міграцію робочої сили, ресурсів, бізнесу, інвесторів, науковців, біженців, капіталу. Міграційні процеси повинні дотримуватись певних законодавчо-адміністративних та економічних умов регулювання. Зокрема, вважаємо за доцільне розробку та прийняття Закону України «Про міграцію», який зможе захистити всі міграційні процеси та стати основою для формування міграційної політики в державі. Міграційні процеси вплинули на основні сегменти будівництва, які втратили працівників, ринок сировини і ресурсів, а також переорієнтували свою галузь на відновлення житлового будівництва, модульні містечка, реконструкція бомбосховищ і будівництво укриттів, особливо військового напрямку, зайняли значну частку за обсягами ринку, що сприяє підвищенню національної безпеки. Основними індикаторами повернення українців і бізнесу додому мають виступити закінчення війни, економічне зростання на основі залучення іноземних інвестицій, модернізації і діджиталізації економіки як умову підвищення рівня добробуту населення.

Ключові слова: міграція; міграційний процес; будівництво; людина; бізнес; ресурси; інвестори; капітал.

Haman Halyna, PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Economic Theory, Accounting and Taxation, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine

The Influence of Migration Processes on the Construction Industry of Ukraine

Abstract. Introduction. Migration processes are an important and objective component of the historical development of the world economy, however, due to the war started by Russia, this phenomenon has reached a threatening level for Ukraine. The reasons are obvious: the outflow of the labour force, relocation of business outside the country and reduction of capacity, illegal export of natural resources. The construction industry also suffered significant destruction, which partially lost its raw material base, production or found itself faced with the need to find new resources and sales markets, some workers went to the front, and others left the country.

Purpose. The purpose of the research is to reveal the essence of migration processes, the significance of migration in the international market, to determine the key causes and possible consequences for the post-war reconstruction of the economy, to identify ways of reducing it for the construction sector of Ukraine.

Results. The concept of "migration" is revealed as a process related to a person and his life activities, in particular labor migration, resource migration, business migration, investor migration, migration of scientists, migration of refugees. Migration processes must comply with certain legislative, administrative and economic regulatory conditions. In particular, we consider it expedient to develop and adopt the Law of Ukraine "On Migration", which will be able to protect all migration processes and become the basis for the formation of migration policy in the state. Migration processes affected the main segments of construction, which lost workers, the market of raw materials and resources, and also reoriented their industry to the restoration of housing construction, modular towns, reconstruction of bomb shelters and construction of shelters, especially of the military direction, took a significant share in terms of market volumes, which contributes to the increase of national security.

Conclusions. The construction industry, like other sectors of the economy, will need reconstruction and the construction of a new vision of the future, where instead of destroyed enterprises, fundamentally new facilities with technological equipment, with alternative energy-saving technologies, will appear. We need to develop our own education and science, domestic science-intensive technologies. After all, we have to start our own, maximally closed production of key systems and weapons for the effective defense of the state, which also requires significant amounts of construction. And this will contribute to the formation of a new economy that relies on its own resources. The end of the war, economic growth based on the attraction of foreign investments, modernization and digitization of the economy, as a condition for increasing the level of welfare of the population, should be the main indicators of the return of Ukrainians and businesses home.

Keywords: migration; migration process; construction; human; business; resources; investor; capital.

JEL Classification: E60; F15; F22; H56; O15.

¹Стаття надійшла до редакції: 22.12.2023

Received: 22 December 2023

Постановка проблеми. Міграційні процеси є невід'ємною та об'єктивною складовою історичного розвитку світу. Для довоєнної України міграція людей, ресурсів, бізнесу в різних галузях досягала значних рівнів. Проте через війну це явище набрало загрозливого стану для України, через значний відтік працездатного населення за межі країни – понад третину населення було вимушене переїхати в інші країни, значна частина підприємців перевезли свій бізнес в Західний регіон та за кордон, половина бізнесу знизилася свою потужність, незаконно вивозились природні ресурси. Тому питання міграції стало важливим та актуальним на сьогодні. Будівельна галузь зазнала значних руйнувань, втратила частково сировинну базу, виробництва, частина працівників пішла на фронт, частина виїхали. Зокрема, значна кількість підприємств, розташованих на півдні і сході, зруйновані, окуповані, або опинилися перед необхідністю пошуку нових ресурсів та ринків збуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню питання міграції приділяли чимало науковців [1-5; 8], проте більшість науковців розглядає міграційні процеси, що походять від поняття «міграція», як переміщення людей з однієї території в іншу зі зміною місця проживання. Проте, вважаємо за доцільне розглядати міграційні процеси ширше, зокрема переміщення робочої сили, ресурсів, бізнесу, інвесторів, науковців, біженців за межі країни зі зміною цілого ряду умов функціонування.

Формулювання цілей дослідження. Метою даного дослідження є розкриття сутності міграційних процесів, значення на міжнародному ринку, визначення ключових причин та можливих наслідків для повоєнної відбудови економіки, виявлення шляхів її зменшення для будівельної сфери України.

Основні результати дослідження. Міграція, як невід'ємна частина глобальної економіки, є невідворотним явищем для сучасної світової спільноти. В цілому міграція розглядається як переміщення людей з однієї території на іншу. Міграція завжди є рухом, територіальним переміщенням, мобільністю населення, а на теоретичному рівні її можна розглядати як кількісно-якісну величину життєдіяльності населення, але самого поняття «міграція», закріпленого в законі, немає.

Проте, нам хотілося б розглядати міграцію як ширший процес, пов'язаний з людиною та її життєдіяльністю, зокрема міграцію обмежених ресурсів, які можуть задовольняти безмежні потреби людини; міграцію бізнесу, де людина виступає власником, або працівником, який переміщується; інвесторів, які вкладають свої кошти в бізнес; науковців, які об'єднуються заради спільного проекту; біженців, які втікають від війни, політичних переслідувань; капіталу, який переміщується за межі країни.

Як відзначає Інститут міграційної політики [10], вперше мігранти дотримувались не офіційних вказівок держави, а шукали вихід із скрутної ситуації, житло, роботу за допомогою соціальних мереж.

Міграційні процеси повинні дотримуватись певних законодавчо-адміністративних та економічних умов регулювання. Зокрема, до законодавчо-адміністративного регулювання відносять: встановлення правових норм; міграційні квоти; визначення рамок можливостей міграції, зокрема і кримінальна відповідальність. Економічне регулювання міграційних процесів полягає у встановленні митних внесків чи бар'єрів, а також відповідних візових ставок; регулювання зарплати та соціальних виплат для мігрантів; запровадження різного роду штрафних ставок.

В цілому міграційні процеси в Україні довоєнного періоду відбувались набагато швидше, ніж законодавча ініціатива та прийняття рішень в даній сфері, така закономірність залишилась і за військового стану. Серед законодавчо-нормативних актів, які регулюють міграційні процеси: Конституція України, Закон України «Про імміграцію» (№2491-III від 2001 р.), Постанова КМУ Положення про Державну міграційну службу України (№360 від 2014 р.), Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» (№ 761-VIII від 2015 р.), Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення законодавства у сфері міграції» (№ 3196-IX від 2023 р.). Вважаємо за доцільне розробку та прийняття Закону України «Про міграцію», де чітко прописати базис для формування міграційної політики в нашій державі, щоб захистити всі міграційні процеси, які відбуваються за межами нашої країни, що та сприятиме вирішенню або зменшенню негативних наслідків масштабів трудової, ресурсної, бізнес міграції.

Вітчизняними та закордонними науковцями міграційний процес визначається як такий, що спрямований в інші країни з метою отримання більших доходів, містить у собі соціально-економічне явище, впливаючи на господарський потенціал регіону, до якого прибувають мігранти з інших країн. Закономірність міжнародної трудової міграції виявляється у збільшенні контингенту населення щодо зовнішніх трудових переміщень. Посилення нерівномірності економічного розвитку між індустріально розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, виступає однією з причин регулювання трудової міграційної політики. Характерною особливістю населення України щодо трудової міграції є зміни внаслідок геополітичних трансформацій, лібералізація візового контролю та євроінтеграційні процеси [5].

За наявними офіційними даними, найбільшим у світі за обсягами міграції є міграційний коридор Мексика → США, де на 2010 р. кількість мігрантів на цьому напрямку склала 11,6 млн осіб [7]. Ще у

довоєнний період Україну відносили до найбідніших країн Європи, проте вона входила до топ-10 країн – донорів мігрантів у світі, зокрема це стосувалось будівельної сфери, IT-сфери, сільського господарства, медицини, готельного бізнесу та сфери послуг. Вже тоді ми працювали на потенціал інших країн у цих сферах, інвестуючи неоціненний людський ресурс в економіку практично всіх розвинутих країн світу, при цьому не отримуючи віддачу.

За даними ООН, війна росії проти України спричинила найбільшу хвилю біженців після Другої світової війни – майже 8 млн українців змушені були залишити країну. І ще майже 6 млн є внутрішньо переміщеними [1].

За даними Міністерства економіки України, від початку війни 800 підприємств було релоковано з небезпечних регіонів за підтримки держави. На сьогодні 623 підприємства вже працюють на новому місці. Для ще 239 підприємств здійснюється пошук підходящої локації або способу транспортування. Понад 650 підприємств, які планували релокувати свої виробничі потужності, відмовились від переміщення у зв'язку з деокупацією територій, на яких вони розташовані. Окрім того, нині деякі підприємства повертаються на попередні місця роботи у зв'язку з покращенням там безпекової ситуації, зокрема, в Харківську, Чернігівську та Сумську область. 44 підприємства вже повернулись [8].

Підприємство, яке прийняло рішення релокуватись з небезпечних регіонів, може отримати пакет державної підтримки, що включає в себе наступні опції:

- підбір місця розташування для потужностей підприємства;
- допомога з перевезенням на нову локацію;
- сприяння в розселенні працівників та пошуку нових співробітників;
- підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту.

Війна сильно позначилася на будівництві. Це стосується як відновлення будівель та інфраструктури, так і будівельної галузі в цілому. Тільки за офіційними даними, внаслідок війни в Україні зруйновані або пошкоджені майже мільйон житлових будинків, десятки тисяч нежитлових об'єктів, тисячі кілометрів доріг, залізниць, мостів тощо. Будівельна галузь зазнала значних руйнувань, втратила частково сировинну базу, виробництва. Зокрема, значна кількість металургійних підприємств, розташованих на півдні і сході, зруйновані, окуповані або опинилися перед необхідністю пошуку нових ресурсів та ринків збуту. Змінилася і структура та обсяги попиту у нерухомості [3].

Розвиток бізнесу під час воєнного стану – це процес, який передбачає значну кількість ризиків. Умови соціально-економічних, політичних, воєнних потрясінь, які нині переживає Україна внаслідок війни з РФ, сповільнили не тільки розвиток країни, але й

призвели до соціально-економічного регресу окремих регіонів, які стали тимчасово окупованими, що стало справжнім викликом сьогодення для країни. Збереження та ефективна реалізація потенціалу підприємницького сектору, капіталізація факторів виробництва є ключовими економічними чинниками відновлення соціально-економічного розвитку, забезпечення економічної стійкості регіонів і окремих територій країни. Дуже важливо, що фактично весь бізнес України став соціально відповідальним та активно донатить на Збройні Сили України, а також ми дякуємо нашим міжнародним партнерам за допомогу.

Міграція як процес сприяє збереженню ділової активності, акумулюванню та комерціалізації нових технологій. До початку воєнних дій в Україні сформувався тренд міграції бізнесу за кордон, явної та прихованої, основними причинами активізації якої були здебільшого несприятливі у порівнянні з країнами ЄС соціально-економічні умови ведення бізнесу, високе податкове навантаження та низький рівень інвестиційної привабливості територій чи галузей економіки.

Відзначимо, що міграція бізнесу закордон буде посилюватися через об'єктивні причини невизначеного терміну закінчення війни, послаблення економічної безпеки країни, пошкодження логістичних ланцюгів та відсутності економічних можливостей функціонування та розвитку підприємницького сектору.

Нові виклики для економіки та промисловості України, які несуть в собі як ризики, так і можливості, якщо правильно і вчасно на них зреагувати. Головним ризиком існуючої ситуації в будівельній галузі, на нашу думку, є недалекоглядні рішення «миттєвого задоволення потреб», що можуть призвести до перманентної імпортозалежності, коли деякі напрямки галузі просто зникнуть, протезовані довгий час за рахунок міжнародної технічної допомоги. В сфері будівництва це може призвести до втрати зовнішніх і внутрішніх ринків будівельної продукції, заміщення значної частини сегменту проектування та будівництва, всього ланцюжку створення цінності.

Є ризики, пов'язані з нераціональним використанням ресурсів при відновленні, спорудженні тимчасового житла для вимушених внутрішніх переселенців, частковими рішеннями в інфраструктурі. На жаль, існують кейси післявоєнного відновлення, такі як Сараєво у Боснії-та-Герцеговіні, або столиця Лівану м. Бейрут, коли інвестиції у відновлення будівель так і не призвели до економічного підйому міста та покращенню у ньому умов життя. Сумнозвісні «хрущівки» є прикладом тимчасового житла з обмеженими зручностями, яке перетворилося на постійне та створило відповідні містобудівні проблеми, що й допоки не мають однозначного вирішення. Вже зараз ми можемо бачити небезпечні тенденції, коли під приводом

«підчасвоєнного» нагального відновлення приймаються законодавчі і будівельні рішення, що порушують та мають сумнівну ефективність [3].

Війна посилила міграційні процеси, що спричинило:

- падіння ВВП країни, уповільнення ділової активності, обмеження або відсутність податкових надходжень, посилення проблем неефективної структури підприємств з високою ресурсоемністю та енергоємністю виробництва, втрату сировинних галузей, відчуженість фінансового сектору від реальної економіки;

- зростання частки бідного населення, нестачу фахових спеціалістів через мобілізацію, втрату інтелектуальних та людських ресурсів, виїзд закордон, депортацію, поглиблення диспропорцій між споживчими витратами та економічними інвестиціями, неефективним функціонуванням галузей, що забезпечують соціальний розвиток;

- поглиблення структурних дисбалансів у розвитку внутрішніх ринків, значних втрат фінансових та інвестиційних, відсутність інноваційно-технологічного розвитку підприємств, погіршення науково-технічного потенціалу будівельної галузі, зменшення частки високотехнологічних галузей за рахунок масштабної міграції капіталу;

- низький рівень інновацій, скорочення експортного потенціалу, затратний пошук альтернативи джерел електроенергії, збільшення витрат на транспорт і розхідні матеріали через знищені логістичні шляхи, дефіцит автотранспорту та підвищення вартості бензину та ін.

Враховуючи вищезазначені загрози, вважаємо за необхідне розробити заходи, що передбачатимуть в умовах обмеженості ресурсів бізнесу активніше брати участь у державних програмах, наприклад «Доступні кредити 5-7-9%». Програму реалізує Фонд розвитку підприємництва. У рамках програми діють ставки в залежності від дати заснування бізнесу та річного обороту, зокрема 5% річних, якщо виручка до 25 млн грн і створюються мінімум 2 робочих місця протягом першого кварталу; 7% річних - для бізнесу з виручкою до 25 млн грн; 9% річних - для бізнесу з виручкою до 50 млн грн [9].

Одним із інструментів, який може вирішити питання інфраструктури для релокованих підприємств, є розвиток індустріальних парків. Їх в Україні зареєстровано більше 50, проте більшість існують лише на «папері». До нещодавніх законодавчих змін у парків не було стимулів для розвитку. Тепер для парків запровадили компенсації з приєднання до мереж, за кредитами, інвестиціями, додаткові податкові і митні пільги [9]. Серед них «Марамуреш» у Закарпатській області (деревообробна промисловість і меблеве виробництво).

Загальні ефекти від створення індустріального парку «Індустріальний парк «Марамуреш»: розвиток

індустріального та логістичного потенціалу регіону; активізація інноваційної діяльності; реалізація потенціалу ВРО, SSC; зростання обсягу інвестицій у регіон; збільшення податкових надходжень та платежів до бюджету та державних цільових фондів; створення нових робочих місць, в тому числі для висококваліфікованих кадрів; підвищення рівня доходів у регіоні [6].

За результатами дослідження “Ключовий капітал: як міграційні процеси впливають на бізнес”, що було проведене компанією Gradus Research, для 39% опитаних підприємців одним із основних викликів залишається збереження команди компанії. Враховуючи, що 18% опитаних українських мігрантів планують і надалі перебувати за кордоном, а серед тих, хто бажає повернутися, третині (36%) важко визначитися із термінами повернення - це дійсно є викликом [2].

Основними сегментами будівництва, які прогнозовано можуть розвиватися навіть під час війни, є відновлення, житлове будівництво та реконструкція, спорудження та модернізація виробництв, особливо військового напрямку й подвійного призначення. При цьому реконструкція стосується не тільки перебудови пошкоджених будівель, а й перегляду існуючої забудови в ракурсі підвищення енергоефективності та безпеки. Так, наприклад, ревізія бомбосховищ й укриттів, перетворення існуючих підвалів і будівництво нових укриттів – є як значним за обсягами та новим для ринку, що сприяє підвищенню національної безпеки.

Незважаючи на існуючі виклики спричинені війною, українці, бізнес, ринки поступово пристосовуються, впевненість у завтрашньому дні та перемозі України зростає, незважаючи на складність ситуації. Подальша виважена політика уряду щодо спрощення умов ведення бізнесу та успіхи ЗСУ, безперечно сприятимуть активнішому відновленню ділової активності, поверненню людей додому, відбудові економіки в цілому.

Повернення мільйонів мігрантів потребуватиме роботи держави на багатьох напрямках: від безпеки до соціальної складової. Наразі у владі публічно не говорять про те, як повертатимуть українців додому. Проте зрозуміло, що все це потребуватиме великих зусиль та ресурсів, зокрема людських за умови безпеки, відновлення житла, створення нових робочих місць з гідною оплатою праці та відновлення соціальної інфраструктури, зокрема садочків, шкіл, університетів та медичних закладів.

Висновки. Повномасштабна війна росії не змогла зруйнувати економіку України або зупинити вітчизняний бізнес, більшість населення не виїхало за межі країни, з часом адаптувавшись до реалій війни. Повоєнна відбудова країни передбачатиме розгляд питання рееміграції бізнесу та українців. Будівельна галузь, як і інші галузі економіки, потребує відбудови та формування нового бачення майбутнього, де

замість зруйнованих підприємств створювати принципово нові об'єкти за технологічним оснащенням, з високим рівнем ресурсоощадності, цілісно враховуючи складові сталого розвитку. Нам доцільно розвивати власну освіту і науку, вітчизняні наукоємні технології. Зрештою, ми маємо вийти на власне, максимально замкнене виробництво ключових систем і озброєнь задля ефективної оборони держави, що також потребує значних обсягів будівництва. Це сприятиме створенню нової економіки, яка буде позбавлена залежності від

міжнародних ресурсів. До речі, перенесення досвіду інших країн у «схожих» ситуаціях у повному обсязі є недоцільною через застарілість підходів, інше місцезнаходження, «правила гри», визначені владою, репутацією вимушених мігрантів. Тому основними індикаторами повернення українців і бізнесу додому мають виступити закінчення війни, економічне зростання на основі залучення іноземних інвестицій, модернізація та діджиталізація економіки, і, як результат, підвищення рівня добробуту населення.

Література:

1. Албул С. Війна росії проти України спричинила найбільшу хвилю біженців після Другої світової війни, - ООН. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/01/08/541865_viyna_rosii_protai_ukraini_sprichinila.html.
2. Близнюк Є. Виклики бізнесу під час війни: відновлення кадрів, роль держави та зміни у плануванні. *LB.UA*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/yevheniia_blyzniuk/584600_vikliki_biznesu_pid_chas_viyni.html.
3. Білик А. Відродження будівельної галузі в умовах війни. *Український центр сталого будівництва*. 2023. URL: <https://uscc.ua/news/vidrodzenna-budivelni-galuzi-v-umovah-vijni>.
4. Вінокуров Я. Українські мігранти підіймають економіку Європи. Що буде з Україною бех них? *Економічна правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>.
5. Гаман Г. В. Трудова міграція: особливості та наслідки для економічного розвитку держави. *Інтелект XXI*. 2019. №6. С.40-43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2019-6.6>.
6. Очікувані результати функціонування індустріального парку. *КП «Індустріальний парк «Марамуреш»*. 2023. URL: <https://ipm.kp.org.ua/ochikuvani-rezultati-funkcionuvannya-industrialnogo-parku-08-51-08-28-09-2023/>.
7. Міграція населення. *Вікіпедія*. 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.
8. Бережна Т. За рік війни в більш безпечні регіони релоковано 800 підприємств. *Міністерство економіки України*. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=zarikviinivbilsh>.
9. Терещук А. Релокація бізнесу в Україні та в ЄС. *Liga zakon*, 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytys/213880_relokatsya-bznesu-v-ukran-ta-v-s.
10. Top 10 Migration issues of 2023. *Migration Policy Institute*. 2023. URL: <https://www.migrationpolicy.org/programs/migration-information-source/top-10-migration-issues-2023>.

References:

1. Albul, S. (2023, January 8). Russia's war against Ukraine caused the largest wave of refugees since World War II, the United Nations. *LB.UA*. https://lb.ua/society/2023/01/08/541865_viyna_rosii_protai_ukraini_sprichinila.html.
2. Blyzniuk, Je. (2023, November 16). Business Challenges in Wartime: Retraining, the Role of the State, and Changes in Planning. *LB.UA*. https://lb.ua/blog/yevheniia_blyzniuk/584600_vikliki_biznesu_pid_chas_viyni.html.
3. Bilyk, A. (2023, March 24). Revival of the construction industry in wartime conditions. *Ukrainian Center of Steel Construction*. <https://uscc.ua/news/vidrodzenna-budivelni-galuzi-v-umovah-vijni>.
4. Vinokurov, Ja. (2023, January 10). Ukrajinsjki mighranty pidijmajutj ekonomiku Jevropy. Shho bude z Ukrajinoju bekh nykh? *Economic truth*. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/>
5. Hama, H.V. (2019) .Trudova mighracija: osoblyvosti ta naslidky dlja ekonomichnogho rozvytku derzhavy. *Intelekt KhKhI*. #6. pp. 40-43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2019-6.6>.
6. Expected results of the operation of the industrial park. 2023. *Industrial Park "Maramuresh"*. <https://ipm.kp.org.ua/ochikuvani-rezultati-funkcionuvannya-industrialnogo-parku-08-51-08-28-09-2023/>
7. Population migration. *Vikipedija*. 2023. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.
8. Berezhna, T. (2023, March 2). During the Year of the War, 800 Enterprises Were Relocated to Safer Regions. *Ministry of Economy of Ukraine*. <https://www.me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=a700c206-722a-4752-b5bb-78a1063ae9db&title=zarikviinivbilsh>
9. Tereshhuk, A. (2022, September 12). Business relocation in Ukraine and the EU. *Liga zakon*. https://biz.ligazakon.net/analytys/213880_relokatsya-bznesu-v-ukran-ta-v-s.
10. Top 10 Migration issues of 2023. (2023). *Migration Policy Institute*. <https://www.migrationpolicy.org/programs/migration-information-source/top-10-migration-issues-2023>.

